

Emancipatie en bevolkingsproblematiek:
een secundaire analyse op het leefsituatie-
onderzoek 1974

G.G. KREFT en J. DE LEEUW ()*

1. *Inleiding*

In een eerder artikel (Leeuw en Kreft, 1983) werden enkele hypothesen over de samenhang tussen achtergrondvariabelen en opinies over bevolkingsbeleid onderzocht aan de hand van een steekproef uit de bevolking van Leiden en omstreken. We noemen dit het Leidse onderzoek. In dit artikel toetsen we de resultaten van dit onderzoek door gebruik te maken van een voor de Nederlandse bevolking representatief bestand uit 1974 (1). We geven achtereenvolgens een korte beschrijving van de conclusies uit het Leidse onderzoek, daarna een overzicht van de context en de gegevens van het oudere onderzoek, en tenslotte een indicatie in hoeverre enkele gepostuleerde hypothesen houdbaar zijn in het licht van de gegevens van 1974.

2. *Vergelijking van de twee onderzoeken*

2.1. Het Leidse onderzoek

In Leeuw en Kreft (1983) werd gezocht naar groepen mensen die zich onderscheiden naar hun mening over enkele pro-natalistische beleidsmaatregelen. De vier vragen die daartoe gesteld zijn in het Leidse onderzoek hebben betrekking op aan het buitenland ontleende beleidsmaatregelen, die in het teken staan van een geboorten-stimulerend beleid. De eerste maatregel, waar men het al dan niet mee eens kan zijn, heeft betrekking op een langere periode van ouderschapsverlof na de geboorte van een kind. De tweede en derde maatregel zijn van financiële aard. De ene in de vorm van een eenmalige baby-uitkering, de andere in de vorm van belasting-faciliteiten voor grote gezinnen. De vierde

(*) De auteurs zijn resp. werkzaam bij de Vakgroep Algemene en Vergelijkende Onderwijskunde van de Universiteit van Amsterdam en bij de Vakgroep Datatheorie, Faculteit Sociale wetenschappen van de Rijksuniversiteit Leiden. Zij bedanken Frank Leeuw (DSWO), Marry Niphuis-Nell (Emancipatieraad), en Eeke van der Burg (Datatheorie) voor hun commentaar op een eerdere versie.

maatregel bestaat uit voorlichting over de nadelen van een geringer wordende bevolkingsomvang.

De konklusies uit het Leidse onderzoek geven aan dat de grootste verschillen aanzien van houding tegenover beleidsmaatregelen gevonden worden tussen mensen met een verschillende politieke voorkeur. Uit de diverse analyses blijkt, dat stemmers op het CDA en Klein Rechts (2) vaak een voorkeur hebben voor maatregelen in de financiële sfeer. Dit wordt sterker naarmate de opleiding (en daarmee waarschijnlijk het inkomen) lager is. Stemmers op de PvdA en Klein Links (2) hebben daarentegen vaker een voorkeur voor zwangerschapsverlof. Hier is de voorkeur sterker, naarmate men hoger is opgeleid. Sexe verschillen zijn in het algemeen gering, al ziet men binnen partijen een enigszins sterkere voorkeur bij vrouwen voor het ouderschapsverlof dan bij mannen. We vermoeden dat bij deze resultaten een onderliggende „emancipatie-dimensie” een rol speelt. Het is echter niet mogelijk dit in het Leidse onderzoek verder na te gaan. In het Leefsituatie-onderzoek 1974 echter wel.

2.2. Het leefsituatie-onderzoek 1974

Omdat we ons bewust zijn van de beperktheid (3) van het Leidse onderzoek willen we enkele conclusies en vermoedens, die er uit naar voren komen, aan de hand van landelijk representatieve gegevens bekijken. Voor we daar echter mee beginnen, geven we eerst de verschillen aan die er bestaan tussen de context waarin de survey van 1974 plaats vond en die van de Leidse survey uit 1981/1982.

Allereerst wordt de vraag naar de noodzaak van voorlichting in beide surveys omgekeerd gesteld. In 1974 was het beleid gericht op voorlichting aan het Nederlandse publiek over de gevaren van overbevolking. De waarschuwingen van de Club van Rome tegen overbevolking, de contraceptieve revolutie, en de tweede feministische golf in het begin van de jaren 70, kunnen hun steentje hebben bijgedragen aan de daling van het aantal geboorten. Deze is zo drastisch geweest dat sommigen momenteel het omgekeerde vrezen, te weten een op den duur te geringe bevolkingsaanwas. Vandaar dat de vraag uit de 1981/1982 survey niet refereert aan de gevaren van een te groot aantal geboorten, maar aan de mogelijk negatieve gevolgen van een te klein aantal geboorten. Ook de beantwoording van beide vragen laat aanzienlijke verschillen zien. In 1974 wil slechts 31% voorlichting, terwijl in 1981 70% positief tegenover voorlichting staat. Dit lijkt het gevolg van het feit dat de vraag om voorlichting over een groeiende bevolking in 1974 veel minder vrijblijvend is, dan de vraag om voorlichting over een dalende bevolking in 1981.

Hoewel het denken onder beleidsmakers in Nederland een verandering lijkt te ondergaan in de richting van pro-natalisme, doet de Nederlandse bevolking dat in mindere mate. Een groot deel van de ondervraagden vindt nog steeds

dat Nederland overbevolkt is. In 1966 dacht 57% er zo over, in 1974 was dit 70%, en in het Leidse onderzoek uit 1981/1982 nog steeds 65%. Slechts 17% van de Leidse respondenten vindt een niet meer groeiende bevolking negatief. Uit het meest recente onderzoek (Rozendal, Moors en Leeuw, 1984) blijkt dat 11% van de ondervraagden Nederland nog steeds een dalende bevolkingsomvang toewenst.

De overbevolkingsgedachte valt waarschijnlijk uit de historie te verklaren (zie Leeuw, 1983, p. 85-86). Zoals we al eerder opmerkten sprak in het begin van de jaren 70 de Club van Rome zijn ongerustheid uit over de gevolgen van een steeds maar groeiende bevolking. Onder andere naar aanleiding hiervan werd een Staatscommissie voor het Bevolkingsvraagstuk ingesteld (1972) die de regering bij haar eindrapportage in 1977 adviseerde de vruchtbaarheid voor de korte termijn op een laag peil te handhaven en uit te zien naar een spoedige beëindiging van de natuurlijke bevolkingsgroei. De commissie adviseerde mede daarom een vergroting van de kennis van geboorteregulende methoden onder de bevolking. Het is ook daarom dat het overheidsbeleid er sinds het begin van de zeventiger jaren op gericht is de bevolking meer voorlichting te geven door middel van het subsidiëren van klinieken en bureaus voor voorlichting over en voor verstrekking van anticonceptiva. Ook is de pil sinds 1971 in het ziekenfondspakket. Naast direkt op vruchtbaarheid gerichte beleidsdoelen (Leeuw, 1983, p. 29) formuleerde de commissie ook andere, verder gelegen doelen. Het zijn doelen die de emancipatie van de vrouw willen helpen bevorderen. De commissie wil „de mogelijkheden van elk individu bevorderen om zich in de samenleving een zinvolle plaats in het arbeidsproces te verwerven” (Leeuw, 1983, p. 29). Concreet is dit door de commissie vertaald in aanbevelingen tot het nemen van maatregelen, die de vrouw in staat zal stellen een zinvolle plaats te verwerven in de maatschappij „zodat de keuze van de vrouw niet vooraf wordt bepaald door het enige alternatief: het moederschap”. De Staatscommissie schrijft dat „de positie van de vrouw in de samenleving en in het bijzonder op de arbeidsmarkt een belangrijk aanknopingspunt is voor het bevolkingsbeleid gericht op de handhaving van de lage vruchtbaarheid”. (Leeuw, 1983, p. 86). We zien hier duidelijk dat de emancipatorische en de demografische belangen in de zeventiger jaren parallel lopen. Over dit verband willen we in de analyses van het leefsituatie-bestand enkele hypothesen onderzoeken.

2.3. Verschillen in de context van de onderzoeken

Hoewel reeds sinds eind van de jaren zestig bekend is dat het aantal geboorten dalende was (Leeuw, 1983, p. 77 e.v.), blijft men dit in ieder geval tot in 1975 (het tijdstip van de survey: Leefsituatie van het CBS) als nastrevenswaardig zien. In het verslag van de leefsituatie-survey 1975 wordt het argument gebruikt, dat een dalende bevolkingsgroei noodzakelijk is om de druk op het

arbeidende deel van de bevolking niet te groot te maken (SCP, 1975, p. 17). Het groeiend aantal bejaarden, dat economisch afhankelijk is van de werkende bevolking, kan alleen gecompenseerd worden door een dalend kindertal. Pas na 1979, maar nog meer na 1983 komt de geboortenteruggang als probleem in de politieke en ook demografische belangstelling. Men constateert dat het vruchtbaarheidsniveau zeer laag is geworden. Dat deze overtuiging nog niet gedeeld wordt door de Leidse bevolking in 1981 blijkt uit de cijfers: 65% vindt het op termijn niet meer groeien, c.q. gaan dalen van de bevolkingsomvang niet verontrustend. Cijfers uit het MOAB-onderzoek 1983 geven aan dat dit beeld bij de bevolking langzaam aan het veranderen is. Uit dit onderzoek komen de volgende percentages: slechts 33% i.p.v. 65% vindt de daling goed, 34% twijfelt daaraan of geeft geen mening (in het Leidse onderzoek 17%) en 33% vindt een daling uitgesproken slecht (tegenover 18% in het Leidse onderzoek dat anderhalf jaar eerder is gehouden).

2.4. Bevolkingsbeleid 1983

De konsekventies van dit veranderende inzicht zullen merkbaar kunnen worden in beleidsuitspraken van de komende tijden. We verwijzen hier slechts naar de discussie in de Vaste Commissie voor het Wetenschapsbeleid op 14 september 1983 over het bevolkingsvraagstuk. Of dit veranderende standpunt ook gevolgen heeft voor de emancipatie van de vrouw is nog niet te voorspellen. We hebben gezien hoe nauw het vroegere bevolkingsbeleid en het emancipatiestreven verweven waren. We hebben ook gezien dat deze ontwikkelingen de vrijheid van de vrouw om te kiezen tussen gezin en baan bevorderen, althans wilden bevorderen. De Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk schrijft in 1977: „De ethische aanvaardbaarheid van bevolkingspolitieke maatregelen berust in Nederland op het gegeven dat slechts die maatregelen acceptabel zijn, waardoor direct noch indirect dwang wordt uitgeoefend op de besluitvorming van partners omtrent het gewenste aantal kinderen en de geboortenintervallen. ... Voorlichting is derhalve het allerbelangrijkste wat wij op dit gebied hebben. Zij moeten kunnen kiezen, maar zij moeten wel weten waaruit.” Mevr. van Es (PSP) merkt in het debat over deze kwestie nog op dat de staat reeds indirect het kindertal beïnvloedt door „de maatschappelijke omstandigheden zoals kinderopvang en zwangerschapsverlof”. Zij merkt tevens op, „dat verschillende groepen in de samenleving een verschillende positie innemen”. Als één zwakke groep noemt zij de vrouwen, in verband met het veroveren van een plaats op de arbeidsmarkt. Ook hier wordt de relatie vrouwenemancipatie en bevolkingsbeleid nadrukkelijk gelegd.

3. Probleemstellingen

We hebben gezien dat er vanuit het beleid veel belang wordt gehecht aan voorlichting, en dat er zowel door parlementsleden als onderzoekers een verband wordt gekonstateerd tussen vrouwenemancipatie en bevolkingsbeleid. Dit leidt tot de volgende vragen, die we willen beantwoorden aan de hand van de gegevens uit 1974.

We vragen ons allereerst af hoe groot de behoefte aan voorlichting is. Onze eerste onderzoeksvraag luidt daarom:

1.a. Welke mensen willen voorlichting, en wie willen dit niet?

De tweede vraag is:

1.b. Is er een samenhang tussen de mate van emancipatie en het al dan niet instemmen met bepaalde regeringsmaatregelen?

We gebruiken bij de beantwoording van deze vragen o.a. de achtergrondskennmerken om groepen te vormen naar leeftijd, politieke voorkeur, sexe, en mate van geëmancipeerdheid (4). Gezocht wordt naar relaties tussen bepaalde meningen van respondenten en hun achtergrond. Marry Niphuis-Nell maakte ons er op attent, dat het niet zonder meer mogelijk is om vanuit relaties tussen meningen voorspellingen te doen over werkelijk gedrag. Het is daarom voorbarig op conclusies van dit onderzoek praktische beleidsmaatregelen te willen baseren. Wat wel uit een onderzoek als dit geconcludeerd kan worden is in hoeverre bepaalde beleidsmaatregelen acceptabel zullen zijn voor bepaalde groepen van de bevolking. Met name is de mening van jonge mensen voor de acceptatie van een bevolkingspolitiek van belang.

Als hypothesen veronderstellen we:

2.a. Hoe hoger de mate van emancipatie, des te meer men behoefte heeft aan voorlichting, en aan het gemakkelijk verkrijgen van voorbehoedsmiddelen.

2.b. Hoe hoger de mate van emancipatie, des te meer men het eens zal zijn met abortus provocatus, ook op verzoek van de vrouw.

2.c. Hoe lager de mate van emancipatie, hoe hoger het gewenste kindertal. Naar aanleiding van de conclusies uit het Leidse onderzoek stellen we ook nog de volgende hypothesen op:

3. Mensen met een verschillende politieke voorkeur denken anders over overheidsvoorlichting en overheidsbemoeienis inzake het bevolkingsvraagstuk.

Het gaat er overigens in onze analyses niet zo zeer om of de in de hypothesen genoemde verbanden bestaan of niet. We willen vooral uitzoeken hoe sterk die verbanden zijn in de verschillende onderzochte groepen.

4. Resultaten van de secundaire analyse

4.1. Beschrijving van het gebruikte deelbestand

Uit het deelbestand van LSO74 dat ons ter beschikking stond, en dat 4693 respondenten omvat, hebben we de volgende vragen gekozen. We geven de vragen, met hun antwoordmogelijkheden en met de rechte tellingen (percentages) in tabel 1.

TABEL 1

*De vijf gebruikte vragen uit het bestand van de leefsituatie-survey 1974 met antwoordpercentages.
(The five questions from the LSS 1974 Survey that were used, with percentages of answers).*

1. Wanneer u nu een gezin zou beginnen, hoeveel kinderen zou u dan willen krijgen?	
a) geen	5.8%
b) een	3.4%
c) twee	50.2%
d) drie	17.6%
e) vier	6.7%
f) vijf of meer	3.2%
g) weet niet	13.1%
2. Zou u dan aan een of andere vorm van geboorteregeling denken?	
a) ja	68.2%
b) nee	16.5%
c) weet niet	15.2%
3. Welke maatregelen zou de overheid volgens u moeten nemen in het kader van de bevolkingspolitiek? Streep aan:	
a) geen maatregelen	11.6%
b) voorlichting over nadelen bevolkingsgroei	31.0%
c) voorlichting over geboortebeperkende middelen	36.9%
d) tegen geringe prijs beschikbaar stellen van geboortebeperkende middelen	39.4%
e) financiële maatregelen in de inkomenssfeer, waardoor het minder aantrekkelijk wordt om veel kinderen te krijgen	11.8%
f) toestaan van abortus, ook op wens van de vrouw	22.9%
g) andere maatregelen	2.7%
h) geen mening	15.9%
4. Bent u het er mee eens dat de overheid voorzieningen moet treffen om de vrouw gelegenheid te geven buitenshuis te gaan werken?	
a) absoluut mee eens	25.1%
b) grotendeels mee eens	28.0%
c) weet niet	10.6%
d) grotendeels niet mee eens	16.7%
e) absoluut niet mee eens	16.5%
5. Bent u het er mee eens dat in de schoolopleiding voor jongens en mannen meer aandacht besteed zou moeten worden aan de ontwikkeling van huishoudelijke vaardigheden?	
a) absoluut mee eens	25.4%

b) grotendeels mee eens	30.8%
c) weet niet	9.1%
d) grotendeels mee oneens	17.5%
e) absoluut mee oneens	14.1%

4.2. Samenhang maatregelen en voorlichting

De vijf vragen uit 4.1. willen we aan de hand van de vraagstellingen op tweeërlei manieren bekijken. In de eerste plaats gaan we na welk verband ze met elkaar hebben. En in de tweede plaats kijken we naar hun relatie met de achtergrondskennmerken. We willen nagaan of mensen van verschillende leeftijdsgroepen en/of politieke voorkeuren en van verschillend geslacht anders denken over de bevolkingsproblematiek, over geboorteregeling en over emancipatie. In de volgende paragraaf onderzoeken we allereerst het verband tussen de beide voorlichtingsvragen (vragen 3b en 3c) en de vragen naar maatregelen (vragen 3d, 3e, 3f). We vragen ons met name af of mensen voorlichting willen. Wie wel en wie niet?

4.2.1. De voorlichtingsvragen

Meer dan de helft van de respondenten zegt aan geen van beide vormen van voorlichting behoefte te hebben. Slechts 18% vindt dat de overheid op allerlei gebieden voorlichting moet gaan geven. Om precies te zijn:

11 beide voorlichtingen wel	18.6%
10 alleen voorlichting bevolkingsgroei	12.4%
01 alleen voorlichting anticonceptiva	18.3%
00 beide voorlichtingen niet	50.9%

Er is een duidelijk verband tussen de voorlichtingsalternatieven en het al dan niet wensen van overheidsbemoeiing in de vorm van maatregelen (vraag 3a). Van de 11.9% die geen maatregelen wil, zegt 95.5% ook geen voorlichting te wensen. We kunnen zeggen: wie geen enkele maatregel wil, wil ook geen voorlichting. Uit onze analyses blijken dit voor een groot deel mensen van 60 jaar en ouder te zijn.

4.2.2. Geboorteregeling

Het gebruik van anticonceptiemiddelen is sinds het eind van de zestiger jaren (het begin van de contraceptieve revolutie door het op de markt verschijnen van de pil) flink gestegen. In het leefsituatie-onderzoek geeft 68.2% van de mensen aan, dat ze aan geboorteregeling denken. Als we dit vergelijken met Amerikaanse cijfers (Heer en Grossbard-Shechtman, 1981) lijken de percentages overeen te komen.

TABEL 2
Contraceptie praktijk in Nederland vergeleken met de Verenigde Staten.
(Contraceptive behaviour in the Netherlands and the United States).

	geen contraceptie	wel contraceptie	weet niet
USA 1965	36.1%	63.9%	
USA 1970	34.4%	65.0%	
USA 1973	30.3%	69.7%	
USA 1975	23.7%	76.3%	
Nederland 1974	16.5%	68.2%	15.2%

Als we vraag 2 (anticonceptie) relateren aan de beide voorlichtingsalternatieven van vraag 3, zien we ook een duidelijk verband. De mensen die niet aan anticonceptie zouden gaan doen willen grotendeels ook geen voorlichting, noch over de bevolkingsgroei, noch over anticonceptiva. De volgende tabel geeft de percentages.

TABEL 3
Anticonceptie vergeleken met voorlichting.
(Contraceptive behaviour by attitude towards information).

	geen van beide voorlichtingen 00	beide voorlichtingen wel 11
geen anticonceptie	70.6%	6.5%
weet niet	76.3%	7.8%
wel anticonceptie	40.3%	24.0%

We zien in tabel 3 dat mensen die anticonceptie (gaan) praktizeren beide voorlichtingen vaker wensen (24%) dan mensen die geen anticonceptie willen toepassen. Hiervan wil slechts 6.5% beide voorlichtingen. Het omgekeerde zien we ook. Mensen die géén anticonceptie willen, willen voor 70.6% geen van beide voorlichtingen. Terwijl dit percentage bij de voorstanders van anticonceptie aanzienlijk lager is nl. 40.3%. We hebben hiermee de vraag: „wie wil er voorlichting en wie niet?” al enigszins beantwoord.

4.3. Multivariate analyse: het zoeken van verbanden tussen groepen van variabelen

Nu we enkele vragen apart bekeken hebben, willen we de onderlinge samenhang tussen de variabelen bekijken. De onderzoeksvraag die we hier bekijken is, hoe de verschillende attitudes t.a.v. gezinsgrootte en geboorteregeling verdeeld zijn over te onderscheiden groepen zoals leeftijdsgroepen, stemmers op

diverse politieke partijen, en de beide geslachten. In het artikel van Leeuw en Kreft (1983) zien we een sterke relatie tussen politieke kleur en de voorkeur voor verschillende beleidsmaatregelen. We willen nagaan of ook in 1974 dergelijke verschillen tussen groepen aanwezig zijn. Om de sterkte van de banden vast te leggen, maken we gebruik van een multivariate analyse. Uit de oorspronkelijke variabelen worden nieuwe variabelen geconstrueerd die representatief zijn voor wat de groepen gemeenschappelijk hebben. Een van de producten van de analyse is, zoals bij Leeuw en Kreft (1983), een numerieke representatie van de categorieën van de variabelen op de onderliggende schalen (dimensies).

4.3.1. Samenstellen van de groepen variabelen

De voorafgaande analyses hebben genoeg aanwijzingen opgeleverd om de variabelen te kunnen splitsen in drie groepen van variabelen, waarbij variabelen binnen groepen veel met elkaar te maken hebben. De eerste groep omvat de demografische gegevens. Dit zijn de vragen naar de behoefte aan voorlichting en de behoefte aan overheidsmaatregelen (zie vraag 3), de vraag naar het gebruik van een vorm van geboorteregeling (vraag 2), en de vraag naar het gewenste kindertal (vraag 1) (6). De reden dat we slechts twee van de zes mogelijke maatregelen gebruiken is omdat de andere vier maatregelen slechts marginaal met het overige materiaal samenhangen.

De tweede set behoeft geen verdere discussie. Het zijn de twee emancipatievariabelen, vraag 4 en 5.

De derde set zijn achtergrondgegevens van de respondenten. Dit zijn de politieke voorkeur, het geslacht en de leeftijd. Omdat we rekening willen houden met mogelijke interactie tussen geslacht en politieke voorkeur (zie Leeuw en Kreft, 1983, 247-248) hebben we van sexe (twee categorieën) en politieke voorkeur (zes categorieën) een samengestelde variabele met twaalf categorieën gemaakt. De frekwentieverdeling van deze nieuwe variabelen zien we in tabel 4.

TABEL 4
De verdeling van sexe naar politieke voorkeur (1975).
(Distribution by sex and political preference: 1975).

	mannen	vrouwen
Klein Links	197	118
PvdA	581	508
VVD	341	287
CDA	460	556
Klein Rechts	108	108
Geen voorkeur	548	580
Totaal	2235	2157

4.3.2. *Samenvatting van de resultaten*

Ons vermoeden dat de emancipatievariabelen samenhangen met de bevolkingsbeleidsvariabelen en met de politieke voorkeur wordt door de multivariate analyse bevestigd. We zien hoge correlaties tussen de drie groepen variabelen. Als we willen nagaan hoe de relatie is tussen de verschillende categorieën van de acht door ons gebruikte variabelen, dan moeten we naar de tabel kijken met categorie kwantificaties (bijlage, tabel 3). Uit deze tabel kunnen we aflezen waar ieder van de categorieën ligt op een onderliggende schaal die geconstrueerd is op grond van de samenhang tussen alle variabelen. De getallen op deze schaal lopen van negatief naar positief. De laagste score is -1.87 voor de categorie „alleen voorlichting over bevolkingsgroei en de nadelen daarvan” in set 1. De hoogste score is $+3.08$, voor de categorie „weet niet” bij emancipatie man in set 2. Als we de 44 categorieën van de acht variabelen op één schaal uitzetten, kunnen we visueel maken welke categorieën vaak door dezelfde mensen zijn gekozen.

Een dergelijke procedure leidt onder andere tot de volgende conclusies. Mensen die voorlichting willen over de bevolkingsgroei zijn ook vaak voor beide maatregelen ter bevordering van de geboorteregeling. Dezelfde mensen zijn het tevens vaak eens met de maatregel om voorzieningen voor kinderopvang te stimuleren (emancipatie vrouw). Ze stemmen vaak links, en komen uit de jongere leeftijdsgroepen. De categorieën waar deze mensen invallen liggen allen links van het nulpunt op de onderliggende schaal. Het zijn de categorieën met een negatief teken. De categorieën die rechts van het nulpunt liggen en een positief teken hebben, zijn de categorieën géén voorlichting en géén maatregelen uit de eerste set, Klein Rechts, CDA, en ouderen uit de derde set, en „weet niet” uit de tweede set. Hieruit concluderen wij dat mensen die ouder zijn en op de rechtse partijen stemmen vaak geen oordeel hebben over emancipatie. Zij hebben ook vaak geen behoefte aan voorlichting over en maatregelen voor gezinsvorming. Het blijkt tevens dat grote gezinnen in deze groep vaak gewenst zijn (of vaak voorkomen).

5. *Algemene conclusies*

5.1. Houding ten opzichte van voorlichting en maatregelen

Als we de conclusies uit paragraaf 4.3. samenvatten, blijken er verschillende groepen te onderscheiden naar de behoefte aan voorlichting. De vraagstelling was: „wie wil er voorlichting en wie niet?”. Het antwoord is, dat de behoefte aan voorlichting samenhangt met het gewenst achten van bepaalde overheidsmaatregelen zoals het recht op legale abortus en het goedkoop verstrekken van anticonceptiva. Dit vooral in negatieve zin. Mensen die geen anticonceptie wil-

len toepassen, hebben vaak ook geen behoefte aan voorlichting. Noch over geboorteregulerende methoden, noch over de bevolkingsproblematiek. Mensen die géén kinderen wensen en mensen die veel kinderen wensen hebben weinig behoefte aan de beide soorten voorlichting. We kunnen concluderen dat de voorlichtingsbehoefte niet los gezien moet worden van andere opvattingen en attitudes over hetzelfde onderwerp. Deze relatie verklaart enigszins de bevindingen uit onderzoek zoals men die vindt in Leeuw (1983), met name in hoofdstuk 5, waarin hij vaststelt dat demografische voorlichting nauwelijks in staat blijkt te zijn het gedrag en de houding van individuen te wijzigen. Indirecte beleidsmaatregelen hebben waarschijnlijk meer invloed op het aantal geboortes. Voorbeelden van dit soort indirecte maatregelen vindt men in hetzelfde hoofdstuk.

5.2. De relatie emancipatie en bevolkingsbeleid (zie hypothese 2 uit paragraaf 3)

Evenals in het onderzoek gehouden in 1981/1982 (Leeuw en Kreft) is het in 1974 zo dat vrouwen binnen eenzelfde politieke partij progressiever zijn dan mannen, ten minste op het gebied van geboorteregeling en emancipatie. We hebben ook geconstateerd dat de mate van emancipatie en behoefte aan overheidsvoorlichting en overheidsmaatregelen positief samenhangen. Tevens blijkt dat geëmancipeerd denkende mensen minder vaak een groot gezin wensen dan ongeëmancipeerd denkenden.

5.3. De relatie met politieke voorkeur (zie hypothese 3 uit paragraaf 3)

Uit tabellen en multivariate analyses kunnen we concluderen dat de grootste verschillen in opvattingen over geboorteregeling, overheidsvoorlichting en -maatregelen, het gewenste aantal kinderen, en de houding t.a.v. emancipatie, bestaan tussen de tegengestelde politieke groeperingen Klein Links en Klein Rechts. We kunnen in het algemeen zeggen dat Klein Links en de PvdA voor geboorteregeling, voor overheidsvoorlichting, en voor overheidsmaatregelen zijn, terwijl het grootste aantal stemmers op Klein Rechts en het CDA hiervan tegenstanders zijn. De conclusie uit het Leidse onderzoek wordt hiermee onderbouwd. Ook hier zagen we een duidelijke scheiding in opvattingen ten aanzien van beleidsmaatregelen tussen politiek links en politiek rechts.

5.4. Beleidsuggesties

Bij de voorbereiding van beleidsmaatregelen ten aanzien van het bevolkingsvraagstuk zal men met de meningen en opvattingen van de bevolking rekening willen en moeten houden. Bij de afwegingen omtrent acceptatie van maatregelen kunnen de resultaten van dit onderzoek behulpzaam zijn. Men vindt in dit onderzoek opvattingen over bevolkingspolitiek die een sterke samenhang

vertonen met opvattingen over emancipatoire maatregelen en met politieke voorkeur. Het beleid spreekt op dit moment de wens uit, dat het aantal geboortes in de komende jaren enigszins zal stijgen, in plaats van licht te dalen, zoals de laatste tien jaar het geval is geweest. In ons onderzoek hebben we de volgende samenhangen gevonden. Een hoog gewenst kindertal (méér dan drie kinderen) gaat samen met een negatieve mening over overheidsmaatregelen in het kader van een bevolkingsremmende politiek, te weten geen goedkope anticonceptiva en geen abortus provocatus op wens van de vrouw. Een hoog gewenst kindertal gaat ook samen met een negatieve mening over maatregelen met betrekking tot voorzieningen voor het buitenshuis werken van vrouwen. De betrekkelijk kleine groep mensen waar het hier over gaat stemt vaak op rechtse partijen, en heeft een gemiddelde leeftijd ver boven het algemeen gemiddelde.

Voor een pro-natalistisch beleid is deze samenhang met een hoog gewenst kindertal wat problematisch. De conclusie die men uit bovenstaande relaties zou kunnen trekken, even voorbijgaand aan het feit dat het hier om meningen gaat van een bevolkingsdeel en niet om gedrag, is interessant. Als men geen maatregelen treft om abortus op verzoek van de vrouw toe te staan, als men tevens geen maatregelen neemt tot het goedkoop verstrekken van anticonceptiva of deze zelfs duurder gaaf maken, als men ook geen maatregelen neemt om met bepaalde voorzieningen het buitenshuis werken van vrouwen te bevorderen, dan zou dit best eens tot gevolg kunnen hebben dat het aantal geboortes stijgt. Behalve echter dat dergelijke maatregelen in strijd zullen zijn met het emancipatiebeleid, zullen deze maatregelen ook ethisch onaanvaardbaar zijn. Het nalaten van stappen ter bevordering van de keuzevrijheid van de vrouw zal de grens van dwang naderen (zie Van den Brekel, 1980, pag. 178). Het duurder maken van anticonceptiva (bijvoorbeeld de pil uit het ziekenfondspakket), of het beperken van de bestaande mogelijkheden tot het doen verrichten van abortus provocatus, zal deze grens zelfs overschrijden.

Een voor geëmancipeerd denkenden acceptabel beleid, niet gebaseerd op of naderend tot dwang, zal andere wegen moeten zoeken. De volgende suggesties liggen in het verlengde van een geëmancipeerde samenleving. Te denken valt aan lang ouderschapsverlof, hogere kinderbijslag, en ook aan goede en voldoende voorzieningen voor de kinderopvang. Hieruit vloeien kosten voort, maar als het voor de overleving van een samenleving van belang is dat het aantal geboortes toeneemt, dan zal die samenleving daar wat voor over moeten hebben. Dit probleem geheel en al op de schouders van de vrouwen leggen, zal niet de bedoeling zijn van een maatschappij die gelijke kansen voor iedereen voorstaat. Het aantrekkelijk maken van het krijgen en onderhouden van kinderen, zowel financieel als sociaal, lijkt ons het enige op vrije keuze gebaseerde alternatief.

Noten

- (1) Het betreft hier het 'Leefsituatie Onderzoek 1974', uitgevoerd door de Nederlandse Stichting voor Statistiek, in opdracht van CBS en SCP.
- (2) Klein Rechts omvat: DS'70, Boerenpartij, RKP; Klein Links omvat: CPN, PPR en PSP.
- (3) Het onderzoek beperkte zich tot een steekproef van Leiden en omgeving.
- (4) Mate van geëmancipeerd, zoals gemeten in deze survey aan de hand van de vragen 4 en 5. Voor de tekst van deze vragen wordt doorverwezen naar par. 4.1 „Beschrijving van het gebruikte deelbestand”. Hierbij wordt tevens opgemerkt, dat we in deze survey alleen de beschikking hebben over meningen ten aanzien van emancipatie bevorderende maatregelen. Mate van emancipatie betekent dus in dit verslag *niet* mate van geëmancipeerd gedrag, maar mate en richting van de attitude ten aanzien van emancipatie.
- (5) Met geëmancipeerd/ongeëmancipeerd wordt in deze paragraaf bedoeld: de houding ten aanzien van maatregelen met betrekking tot kinderopvang e.d. ter bevordering van het werken van de vrouw (vraag 4, paragraaf 4.1).
- (6) Alle drie de vragen zijn te vinden in par. 4.1 „Beschrijving van het deelbestand”.

Referenties

- VAN DEN BREKEL, J., 'Overheidsbeleid gericht op beïnvloeding van de vruchtbaarheid: ethische aspecten van een dilemma'. *Bevolking en Gezin*, 1980, 16, 169-186.
- VAN DER BURG, E., DE LEEUW, J. & VERDEGAAL, R., Nonlinear canonical correlation for m sets of variables. Rapport RR-84-12, Vakgroep Datatheorie, FSW/RUL.
- CBS, Statistisch Zakboek 1973.
- HEER, D.M. & GROSSBARD-SHECHTMAN, A., 'The impact of the female marriage squeeze and the contraceptive revolution on sex roles and the women's liberation movement in the United States, 1960 to 1975'. *Journal of Marriage and the Family*, 1981, 43, 49-66.
- KREFT, G.G. & J. DE LEEUW, Emancipatie en bevolkingsproblematiek: een secundaire analyse met behulp van OVERALS. Rapport RR-84-04, Vakgroep Datatheorie, FSW/RUL.
- LEEUW, F.L. *Bevolkingsbeleid en reproductief gedrag*. Proefschrift Leiden, 1983.
- LEEUW, F.L. & KREFT, G.G., 'Opinies over het bevolkingsvraagstuk en daarop gericht beleid: een beschouwing en resultaten uit een Nederlands, regionaal onderzoek'. *Bevolking en Gezin*, 1983, 19, 227-254.
- ROZENDAL, P., MOORS, H., LEEUW, F., *Nederlanders over het bevolkingsvraagstuk*. NIDI, 1983.
- SCP, *Sociaal en cultureel rapport 1974*. 's Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1974.
- SCP, *Sociaal en cultureel rapport 1976*. 's Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1976.
- Verslag van de 55ste vergadering van de Vaste Commissie Wetenschapsbeleid, zitting 1982-1983. Onderwerp Bevolkingsvraagstuk. Zitting van 14 september 1983.

Bijlagel 1: Resultaten van de multivariate analyses

We gebruiken voor onze analyse het programma OVERALS, ontwikkeld door de vakgroep Datatheorie van het RUL. Voor details verwijzen we naar Van der Burg, De Leeuw, en Verdegaal (1984). Een meer uitvoerig verslag van dit technische gedeelte staat in Kreft en De Leeuw (1984). OVERALS laat een duidelijke samenhang tussen de drie groepen variabelen zien. Echter met deze aanmerking dat niet alle vragen even belangrijk zijn, of met andere woorden

niet allen evenveel aan de onderlinge correlaties bijdragen. In tabel 1 zien we de componentladingen. Dit zijn de correlaties van de variabelen met de twee gekonstrueerde samengestelde variabelen, die we hier X en Y noemen. In tabel 2 zien we correlaties van de sets met deze twee schalen, die de gemeenschappelijkheid van de variabelen weergeven

TABEL 1
Correlatietabel van de acht analyse variabelen in de drie sets met de belangrijkste samengestelde variabelen
(Correlations of the eight variables in the analysis in the three sets with the most important composed variables)

		X	Y
set 1	voorlichting	.33	.37
	maatregelen	.66	-.29
	anticonceptie	.65	.39
	aantal kinderen	.40	-.28
set 2	sex × politiek	.56	-.47
	leeftijd	.57	.30
set 3	emancipatie vrouw	.68	-.13
	emancipatie man	.33	.51

TABEL 2
De multipele correlaties van de drie sets en de eerste twee samengestelde variabelen
(Multiple correlations of the three sets with the first and second composed variable)

	X	Y
set 1: demografie	.80	.77
set 2: achtergrond	.75	.61
set 3: emancipatie	.73	.55

In tabel 1 zien we dat voor de eerste set de eerste schaal X meer samenhangt met maatregelen (.66) dan met voorlichting (.33). Hetzelfde zien we in de derde set. Emancipatie vrouw telt sterker mee dan emancipatie man. Als we naar de tweede schaal (Y) kijken zien we andere verhoudingen dan bij de eerste schaal (X). Dit is logisch want de tweede schaal is ongecorrleerd met de eerste, m.a.w. de tweede schaal laat een andere samenhang zien tussen dezelfde variabelen. In tabel 1 zien we dat sommige variabelen positief met Y samenhangen en anderen negatief. Het teken onderscheidt de variabelen die vooral samenhangen met leeftijd van de variabelen die vooral samenhangen met politieke voorkeur. De groep voorlichting, anticonceptie en emancipatie man ligt samen met leeftijd hoog op de tweede as. De groep maatregelen, aan-

tal kinderen, en emancipatie vrouw liggen met politieke voorkeur laag op de tweede as. Om deze effecten beter te interpreteren is het noodzakelijk om niet alleen te kijken naar de kwantificatie van variabelen (via ladingen en gewichten) en van sets (via multiële canonische correlaties) maar ook naar de kwantificatie van categorieën van de variabelen. We verwijzen hiervoor naar tabel 3, waar achter elke categorie een getal staat.

OVERALS vervangt de categorieën van variabelen, die over het algemeen slechts nominale aanduidingen zijn, door getallen. Deze getallen zijn de categorie kwantificaties. De kwantificaties, zoals het programma ze vindt, staan in genoemde tabel.

TABEL 3

De categorie kwantificaties van de acht variabelen uit de drie sets, geordend van laag naar hoog (van negatief naar positief)

(Category quantifications of the eight variables from the three sets, arranged from low to high and from begative to positive)

Set 1:

VOORLICHTING		MAATREGELLEN	
alleen bevolkingsgroei	-1.87	beide maatregelen	-1.74
alleen geboorteregeling	-0.71	alleen abortus	-1.30
beide voorlichtingen	-0.42	alleen anticonceptie	-0.31
geen van beide	+0.93	geen van beide	+0.87
GEBOORTEREGELING		GEWENST KINDERTAL	
ja	-0.56	geen	-2.42
nee	+0.33	1-3 kinderen	-0.28
weet niet	+2.24	vier kinderen	+1.62
		vijf of meer kinderen	+2.89

Set 2:

EMANCIPATIE VROUW		EMANCIPATIE MAN	
volledig mee eens	-1.40	oneens	-0.54
eens	-0.33	eens	-0.44
oneens	+0.71	volledig oneens	-0.43
volledig eens	+1.15	volledig eens	+0.01
weet niet	+1.27	weet niet	+3.08

Set 3:

POLITIEKE VOORKEUR MAN		POLITIEKE VOORKEUR VROUW	
Klein Links	-0.47	Klein Links	-1.54
PvdA	-0.67	PvdA	-1.21
VVD	-0.21	VVD	-0.58
geen	+0.04	geen	+0.16
Klein Rechts	+1.57	CDA	+1.28
CDA	+1.70	Klein Rechts	+1.46

LEEFTIJD	
24-29 jaar	-0.85
30-39 jaar	-0.68
18-24 jaar	-0.63
40-49 jaar	-0.18
50-59 jaar	+0.62
60-69 jaar	+1.03
7* jaar of ouder	+2.65

Bij de interpretatie van tabel 3 moet men hoog negatief en hoog positief interpreteren als de beide extremen van de onderliggende schaal. De schaal is geconstrueerd op basis van de correlaties van de drie sets met elkaar. Voor het gemak van de interpretatie hebben we de oorspronkelijke volgorde van de categorieën in de tabel veranderd in de volgorde die ze op de onderliggende schaal hebben. En wel van hoog negatief naar hoog positief.

Enkele opmerkelijke veranderingen in de volgorde van de categorie zien we in de tweede set. Bij emancipatie man blijkt de gekwantificeerde variabele alleen het verschil weer te geven tussen 'weet niet', geschaald op 3.08, en de rest (die ongeveer gelijke scores hebben of bijna 0 zijn). Emancipatie vrouw daarentegen wordt monotoon gekwantificeerd, d.w.z. de categorieën komen in de goede volgorde van -1.40 volledig mee eens naar +1.15 volledig oneens. Hoewel ook hier 'weet niet' categorie uiterst rechts op de schaal komt nl. +1.27. Opmerkelijk is ook het verschil in de volgorde van mannen en vrouwen op de politieke voorkeur variabele in set 3. bij de mannen ligt het CDA hoger (op +1.70) dan Klein Rechts (op +1.57). Bij de vrouwen is dit niet zo. Klein Rechts ligt bij hen het hoogst, nl. op 1.46. Vrouwen scoren in het algemeen iets minder conservatief (iets lager) op deze schaal dan de mannen. De meest conservatieve vrouwen stemmen Klein Rechts. Deze groep scoort 1.46, dat is lager (dus meer progressief) dan CDA mannen en Klein-Rechts-mannen die respectievelijk 1.70 en 1.57 scoren. De analyse resultaten duiden op verschillen tussen politieke richting en sexe.

Uit een combinatie van tabel 1 en tabel 3 wordt de splitsing in twee ongecorrleerde schalen duidelijk. Onderscheidde de eerste component de links-rechts dimensie in de politieke voorkeur van mannen en vrouwen van elkaar, de tweede component onderscheidt de ouderen (ouder dan 60 jaar) van de jongeren. Deze ouderen antwoorden relatief vaak ontwijkend op de vragen die positief laden op de tweede component. Zij hebben geen behoefte aan voorlichting, ze weten niet of ze anticonceptie zouden toepassen, en ze antwoorden 'weet niet' op de vraag naar de emancipatie van de man. Het is duidelijk dat deze demografische vragen niet erg relevant zijn voor deze leeftijdsgroep. Het lijkt daardoor ook waarschijnlijk dat ouderen vaker dan jongeren op een demografisch onderzoek van deze aard niet zouden responderen. De tweede component onderscheidt daardoor vooral mensen die wel antwoorden van

mensen die ontwijkend antwoorden en dit laatste hangt weer sterk samen met leeftijd. De tweede dimensie is vooral interessant, als je wilt weten welke mensen niet responderen op vragen m.b.t. geboorteregeling e.d. De eerste dimensie is daardoor voor dit onderzoek interessanter. Hier wordt een onderscheid gemaakt tussen voorstanders en tegenstanders van de emancipatie van de vrouw, tussen mensen die veel of weinig kinderen ideaal vinden, en die (daardoor) wel of geen overheidsmaatregelen in de anticonceptiesfeer wensen. Interessant is ook dat deze dimensie sterk samenhangt met politieke voorkeur.

Abstract: Emancipation and population problems: a secondary analysis of the CBS-survey on different aspects of life (LSS 1974)

Findings from a sample survey in the city of Leiden and pertaining to the relationship between background variables and attitudes towards population policy, are compared with results from a nationwide survey among the Dutch population in 1974. Multivariate analyses confirm the relationship between indicators of emancipation, population policy variables, and political orientation. People in favour of information regarding population growth, are often in favour of measures promoting birth control and they also advocate the extension of child care facilities.